

म्हारफाली थकाली समाज

सावित्री अर्याल

पश्चिम नेपालको धवलागिरी अंचल मुस्ताङ जिल्लाबाट बगेको कालीगण्डकी नदीमा मिसिन आउने एउटा सानो सहायक खोलाको नाम थाकखोला हो । थकाली भाषामा थाकखोलालाई “निमुङ्ग ब्यू” (मुसाको रंगको पानी) भन्दछन् ।

थकालीहरूको मूल बासस्थान थाकखोला भएकोले थाकखोलाको नामबाट नै थकाली शब्द आएको हुनसक्दछ । थकालीहरूको भनाई अनुसार, सिंजाका ठकुरीसंग उनीहरूको घनिष्ट सम्बन्ध थियो ।^(१) पछि थाकखोलामा आएर उनीहरूले लामा धर्म मान्न थालेकाले थकाली भनेर परिचित भएका हुन ।^(२)

पहिले टुकुचेमा (थाक खोला नजिकैको फराकिलो ठाउँ) ठूलो व्यापारिक केन्द्र थियो । त्यहाँ विभिन्न ठाउँका मानिसहरू भेला हुन्थे । किनमेलको लागि आउने मध्ये एक जना थापालाई त्यस खोलाले वगाएकोले त्यस खोलाको नाम थापा खोला भयो र थापा खोलाबाट नै थाकखोला भएको पनि हुन सक्दछ ।

यस्तैप्रकारको अर्को भनाईपनि पाइन्छ । थापाखोलाको किनारमा आफ्नो बासस्थान बनाएकोले उनीहरूलाई वरिपरिका मानिसले थापाली भन्न लागे र त्यसैको परिवर्तित रूप थकाली हुन गएको हो । हुन त ठकुरी शब्दबाट थकाली शब्दको उत्पत्ति भएको भन्नेपनि भनाइ छ । थाकखोलातिर आएर बसोबास गरेका ठकुरीको ठीकसंग उच्चारण हुन नसकेर थकाली हुन गएको पो हो कि ? “खागंलो” (आइमाईहरूले लगाउने गहना) र चाडपर्वमा खेल्ने धनुषवाण तथा कुमारयात्राको आधारमा थकालीहरू “आफ्नो पुर्खा राजस्थानबाट आएका हुन” पनि भन्दछन् ।

यी थकाली वस्ने गाउँहरू कालीगण्डकी नदीको किनार छेऊ दायीं-बायाँ उत्तरदेखि दक्षिणसम्म फैलिएको छ । यी गाउँहरूमा वस्ने थकालीहरूको संख्या सातसयको हुँदा थाक सातसयको नामले प्रसिद्ध छ । ती गाउँहरू, कोयाङ, लारजुङ, टुकुचे, खन्ती, साँरू, नाखुङ, मूर्तिपाङ, नउरीकोट, धम्पु, लेते, टिटी, ताग्लुङ र छयो, घाँस र थाक सायसयको उत्तरमा चीमाङ, छैरो, म्हारफा, जोमसोम, स्याङ्ग र ठिनी हुन् । यी गाउँहरूको अझ उत्तरमा मुस्ताङको १२ गाउँहरूको क्षेत्र पर्दछ । यसको अझ उत्तरमा मुस्ताङ क्षेत्रमा लावा भन्ने तिब्बती संस्कृतिका जातिले बसोबास गरेका छन् । थाक सात सयको दक्षिणमा मगर गाउँहरूपनि छन ।

१ श्रीमती अर्याल पाटन संयुक्त क्याम्पस त्रि.वि. मा नेपाली इतिहास संस्कृति तथा पुरातत्व विभागमा सह प्राध्यापक हुनुहुन्छ ।

म्हार्फाको शुरूको नाम “म्हा” थियो र त्यहाँका वासिन्दाहरूलाई “म्हातान” भनिन्थ्यो । टाढा पठाऊ अथवा पर राख भन्नलाई पनि “म्हा-फा” भनिन्छ । शायद त्यसैबाट म्हार्फा हुन गएको पनि हुन सक्दछ ।

म्हार्फाका वासिन्दालाई पुन्ती भनिन्छ, यस कुराको उल्लेख म्हार्फामा रहेको एउटा पुरानो ग्रन्थमा गरिएको छ ।^(३) पुन्तीबाट पुनतान शब्द आएको हो । ती चार चनले (गौचन, तुलाचन, भट्टचन र शेरचन) म्हार्फालीलाई “स्याङ्ग” र ठिनी गाउँबाट फ्याकिएकोले पुनतान भन्दछन् ।^(४)

म्हार्फामा चारवटा जातिले बसोवास गरेकाछन् :

क)	गुल्मी - थोवा - फोवे	-	(जुहारचन)
ख)	मुट्टी - फोवे	-	(हिराचन)
ग)	रोहटन - फोवे	-	(लालचन)
घ)	गुल्मीछयाड्या - फोवे	-	(पन्नाचन)

यी चारथरको विषयमा गाउँका वृद्ध निवासीको भनाई छ, “सलीलराजाले आफ्नो गोजीबाट चार चीज फिकेर दिएका थिए । जस्तो :- जुहारात (जुहारचन), मुंगा (लालचन), हिरा (हिराचन), पन्ना (पन्नाचन) । यस आधारमा नै चारथरको निर्माण भएको थियो ।^(५)

म्हार्फाली समाजमा सबैव्यक्ति एकसमान छन् । त्यहाँका वासिन्दाहरूमा धनी गरीब छुट्याउन गान्हो छ सबैजसो व्यक्तिहरू आ-आफ्नो काममा लागेका हुन्छन् । जस्तो धनी - गरीबमा कुनै भेदभाव छैन, त्यस्तै काममा पनि भेदभाव छैन, शिक्षाको क्षेत्रमा म्हार्फालीहरू त्यति अधि बढेका छैनन् । पहिले त्यस ठाउँमा स्कूलको व्यवस्था थिएन र बाहिरतिर आएर बसेकाले पनि शिक्षातिरभन्दा व्यापारतिर नै बढी लागेका देखिन्छन् । त्यसैले गर्दा अरू चन भन्दा यी म्हार्फाली शिक्षामा पछि परेकाछन् ।

स्वास्ती मान्छेको स्थान राम्रो छ, जुनसुकै काममा पनि यिनीहरू अग्रसर हुन्छन् । प्राचीनकालदेखिनै म्हार्फालीहरूले व्यापारलाई मुख्य पेशाको रूपमा अपनाउँदै आएकापनि यिनीहरू कृषिमापनि कम सिपालु छैनन् । त्यस ठाउँको माटो मलिलो भएकोले मकै, गहुँ, फापर, उवाको खेती हुन्छ साथै फलफूल र तरकारीको खेती पनि प्रशस्त हुन्छ । श्री ५ को सरकारको तर्फबाट कृषि फार्म पनि खोलिएको छ । तर दुवानीको कठिनाईले गर्दा उच्चकोटीको स्याऊ उत्पादन भएपनि बाहिर त्यति नाम कमाउन नसक्नुको साथै आर्थिक लाभपनि दिनसकेको छैन ।

धर्मको हकमा म्हार्फालीहरूले शुरूमा झांकी धर्मलाई मान्दथे तर हाल बुद्धधर्मलाई मान्न थालेका छन् । बाहिरतिर वसाई सरेका म्हार्फालीहरूले भने हिन्दू देवी-देवतालाई पनि मान्दछन् ।

म्हार्फाली समाजलाई सुचारुरूपले चलाउनको लागि उनीहरूका आफ्नै प्रकारका नियमहरू छन् । प्रत्येक चनहरूबाट एक-एक जना प्रतिनिधि लिइन्छ, जसलाई “थुइमिड” भन्दछन । यसको अवधि एक वर्षको हुन्छ । “थुइमिड” पछिको अर्कोलाई “म्हीचेन” (आर्थिक सल्लाहकार) भनिन्छ, त्यसपछि “छोव”

(स्वयंसर्वक) १० जना जातिको राखिन्छ । तीनवर्षमा एकपटक महासभा बोलाइन्छ । त्यससमय तीनवर्ष भरीको कामको लेखाजोखा गर्नुको साथै आवश्यक नियम समेत संशोधन गरिन्छ ।

रीतिरिवाज र संस्कार

बच्चा जन्मिएको तीनदिनमा “ढोम” (पुरेतले) सुत्केरी चोख्याउनको लागि दिन जुराएर सबैविधि सम्पन्न गर्दछन ।

बच्चा ६ महिना र बच्ची ५ महिना पुगेपछि पास्नी गरिन्छ । यस विधि सम्पन्न गर्नको लागि पनि “ढोमले” दिन जुन्याउँछ । यस समय सबै इष्टमित्रलाई निम्ता गरिन्छ । बच्चा अथवा बच्चीलाई नयाँ कपडा हातमा पंचरत्न, खुट्टामा चाँदीको कल्ली लगाईदिन्छन् । सबैभन्दा पहिले बाबु आमाले अन्न ख्वाउँछन् । त्यसपछि मात्र अरूले ख्वाउँछन ।

पाँच देखि सात वर्षको उमेरमा दिन जुराएर बालकको “छ्योओर” गर्दछन् । यस समय मामाको उपस्थिति एकदमै आवश्यक पर्दछ । बालकलाई न्वाएर शुद्ध कपडा, लगाईदिन्छन् । कानमा कुण्डल, हातमा बाला र खुट्टामा चाँदीको कल्ली लगाईदिन्छन् । बालकको मुखमा घाँसको त्यान्द्रो हाल्दछन् र घाँटी डोरीले बाँधेर डोन्याउँछन् । यसको अर्थ हो “छ्योओर” कार्य सम्पन्न हुनु अधिसम्म पुशसमान थियो तर अबभने उसले मनुष्यको जीवन प्राप्त गरेकोछ । यसपछि इष्टमित्रले टिका लगाई दिन्छन् र निम्त्याईएका व्यक्तिलाई ख्वाउने काम सम्पन्न हुन्छ ।

यस गाउँका निवासीहरूको विवाह गर्ने परम्परा तीन प्रकारको हुन्छ । मागेर गरिने विवाह, छोपेर लाने (भगाएर) विवाह र स्वतः इच्छाद्वारा गरिने विवाह । त्यस गाउँको पहिलेको चलन छोपेर लैजाने विवाहको थियो । मागेर गरिने विवाहको चलन हालसाल मात्र शुरू भएको देखिन्छ ।

छोपेर लैजाने विवाह अनुसार कुनै केटालाई केटी मन प्यो भने मन परेको केटाले केटीको फुपु अथवा दिदीद्वारा घरमा कुरा गर्न लगाउँछ । त्यसपछि केटाले पंधेरामा गएको बेलामा अथवा बनतिर काममा गएको बेलामा केटीलाई छोपेर लैजान्छ । केटीलाई छोपेर लगेको सूचना दिदी अथवा फुफुले गर्दछन् । त्यसपछि माइती पट्टिकाले केटीलाई केटा मन परेको, नपरेको कुरा सोढ्छन । यदि मन नपरेमा पनि दिदी बहिनीले त्यसै केटालाई मन पराएर नै जिन्दगी बिताउनको लागि भन्दछन्, कतिले त यस भनाईलाई मानेर त्यसै केटालाई मन पराएर बस्दथे । स्वीकार गरेको खण्डमा माइतीले दुलहा - दुलहीलाई भोजमा बोलाउँछन् । यससमय सबै इष्टमित्रलाई खान बोलाइन्छ । आएका इष्टमित्रले उपहार स्वरूप अनेक सामान दिन्छन् । फेरी घरको तर्फबाट माइतीलाई निम्ता गरिन्छ यसरी भोजद्वारा दुवै तिरको सम्बन्धलाई प्रगाढ तथा बलियो बनाइन्छ । केटा तथा केटीको स्वतः इच्छाले गरिने विवाहमा पनि यही विधिद्वारा माइती र घरतर्फको बीच राम्रो सम्बन्ध कायम गरिएको हुन्छ ।

निश्चित विवाह अर्थात् मागेर गरिने विवाहको प्रचलन भर्खरैदेखि शुरू भएकोले यस विषयमा उल्लेख गरिनु त्यति आवश्यक देखिदैन । यिनीहरूमा मामा चेला फुपु चेला विवाहको चलन छ । यिनीहरूको बीचमा आफ्नो चार जाति भन्दा बाहिरकासंग (अरू चन) बिहेवारी चल्दैन ।

मनुष्य जीवनको अन्तिम संस्कारलाई अन्तेष्टी संस्कार भनिन्छ । यस समय मानिसहरू आफ्नो जीवनभरि आर्जन गरेको सबै चीज त्यसै छोडेर सदाको लागि बिदा हुन्छन् । अरू जातिको जस्तै थकालीहरूको पनि यस दुःखद समयमा सबै सम्बन्धितहरू भेला हुन्छन् । खास गरेर यस समय मुख्य काम छोराको नै हुन्छ । छोरा नभएमा अरू सम्बन्धितले पनि लाशलाई बोकेर लान्छन् । लाशलाई पोल्ने अथवा गाड्ने भन्ने कुराको निधो लामाले गर्दछ । लामाको अलावा ढोमको पनि निकै नै आवश्यकता पर्दछ । लाशलाई श्रीखण्ड र धिऊले पोल्दछन् । लोग्नेमान्छेको लाश भएमा धूपीको नौ भारी दाउराले र स्वास्नी मान्छेको भएमा सात भारी धूपीको दाउराले पोल्नु पर्दछ ।

लाशलाई आगो लगाउनुभन्दा पहिले ढोमले विधि गर्नु पर्दछ । ढोमले विधि गर्दा श्रीखण्ड, केराउ, जौ, तील, हुम्बसिङ (काठको नाम) र अग्नीसोको कुचोलाई टुक्रा-टुक्रा पारेर हाल्दछन् । लाशलाई पोली सकेपछि सबै सम्बन्धितले अस्तु ल्याउँदा ढोम पनि संगसंगै हुन्छ । ढोमले अस्तुलाई छाप्रीमा हालेर चोखो कपडाले छोप्दछ । त्यसै छाप्रीमा रोटीपनि राखिएको हुन्छ । आफ्नो सुविधा अनुसार ११, १२ अथवा १३ दिनमा जुठो चोख्याउँदछन् । ढोमले विधि समाप्त गरेपछि माथि गएर मरेको मानिसलाई बोलाउँछ । १३ वटा जति धूपीको बोट ल्याएर गाडिएको हुन्छ त्यसमा रात भरी नै बत्ति बाली राख्दछन् । यसै समय चेलीबेटीहरू आएर रूनु पर्दछ । राती ढोमले यो विधि गरी राखेको समयमा ढोकामा खरानी र ध्वांसो राखिएको हुन्छ । यस समय ढोमले उफ्रिएर मृत आत्मालाई बोलाउँछ र भन्दछ, “अब तिम्रो छायाँ छैन, बालुवामा टेक्दा पाइला छैन, त्यसैले तिम्री मरिसकेका छौं ।”

४९ औं दिन पुगेपछि राम्ररी जुठो चोख्याउँछन् । यससमय सबै आ-आफ्ना सम्बन्धीलाई राम्ररी खुवाउनु पर्दछ ।

चाडपर्व

थकालीहरू निकै नै रउसेखालका हुन्छन् । त्यसैले उनीहरू आफ्नो चाडपर्व निकै रमाइलोसंग मनाउँछन् । यिनीहरूले मनाउने चाडपर्वमा फागुपूर्णिमा नै सबैभन्दा रमाइलो चाडपर्व हो । तृयादशीको दिनदेखि नै यो चाड शुरू हुन्छ । यस दिनमा विभिन्न प्रकारका परिकार तयार गरिन्छ । सबैभन्दा पहिले यो परिकार पितृलाई चढाउँछन् । यस समय दमाईहरूले बाजा बनाउँछन् । त्यो बनाएको खानेकुरा दमाईहरूलाईपनि दिइने चलन छ । तृयादशीको दिनदेखिनै यो चाडको शुरूवात भए तापनि पूर्णिमाको दिनमा भने निकै रमाइलो गरिन्छ । यस दिनमा मीठा-मीठा खानेकुरा खानुको साथै नृत्य तथा संगीतबाट पनि रमाइलो गर्ने चलन छ ।

पूर्णिमाको भोलिपल्ट पनि यसैसंग सम्बन्धित केही विधिहरू सम्पन्न हुन्छ । जस्तो: नुन, खोर्सानी, साग आदि हालेर दोबाटोमा फ्याक्दछन् । यो फ्याक्नुको मुख्य तात्पर्य मरेको कमारा-कमारीलाई भोकै बस्न नपरोस भन्ने हो । यस दिनमा लोग्नेमान्छेहरूले धनुषबाण र स्वास्नीमान्छेहरूले आफ्नै किसिमको कौडा खेल्दछन् ।

शुरू देखिनै थकालीहरूले पनि दशैंको चाड मानेको पाइन्छ । तर अन्यहरूको भन्दा उनीहरूको दशैं मान्ने चलन बेग्लै प्रकारको छ । सबैजना कोटघरमा भेला हुन्छन् । कोटघरमा पहिले गाउँका

सबै मानिसले टिका थाप्दछन् । गाउँका सबै व्यक्तिहरूबाट रूपैयाँ लिइन्छ र त्यसैबाट सबैलाई त्यस दिन मीठो मीठो खानेकुराहरू ख्वाइन्छ ।

म्हारफालीहरूमा नागपूजा गर्ने चलन छ । यो श्रावण महिनामा पर्दछ । यस पूजाको लागि जौ, तील, र दूध चाहिन्छ । यस्तै अर्को यिनीहरूले मान्ने चाड “ढेक्यौव” घुम्वाको नाँच पनि हो । यो चाड कार्तिक महिनामा मनाइन्छ । मुकुण्डो लगाएर विभिन्न प्रकारको भावभंगिमा नाँच नाँचदछन् । नराम्रो ग्रहदशा पन्छाउनको लागि टाउकोको आकृति बनाएर थुप्रै जीव त्यसभित्र हालेर ढोमले अनेक विधि सम्पन्न गरि सकेपछि त्यस टाउकोलाई गाँड्छन् ।

म्हारफाका निवासीहरूले र अन्य चनहरूले आफ्नो पुख्यौली सम्बन्ध सिंजाका ठकुरीहरूसंग जोडेका छन् । चारचनहरूले (भट्टचन, तुलाचन, शेरचन र गौचन) ले पूजा गर्दा पश्चिमतिर फर्कने, तरबारको पूजा गर्ने, कुमार यात्रा गर्ने, कुनै पनि उत्सवको समयमा अथवा पितृ मान्दा हंस राजा र निम रानीको विषयमा उल्लेख गर्ने आदि कुराबाट तिनीहरूको पुख्यौलीको सम्बन्धमा अन्दाजसम्म गर्न सकिन्छ । तर म्हारफा निवासीहरूको पूजा विषयमा संकेत गर्ने त्यस्ता प्रकारका कुनै पनि कुरा पाइदैन ।

अब धेरैजसो म्हारफालीहरूले म्हारफा छोडेर पोखरा, भैरहवा तथा अन्य ठाउँहरूमा बसोबास गर्न थालेकाछन् र जे जति बचेका वृद्ध म्हारफालीहरू छन् तिनीहरूको भनाईमा पनि एकरूपता पाइदैन ।

चार चनहरू म्हारफा निवासीलाई झाङ्गमा याक चराउन राखिएका गोठाला भन्दछन् । त्यस्तै अर्कोतिर शेरचनहरू म्हारफालीहरूलाई आफ्ना मावली खलकपति भन्दछन् । तर यस भनाईलाई प्रमाणित गर्ने ग्रन्थ तथा अन्य कुनै प्रमाण पाइदैन । त्यसैले यसमा कतिसम्म सत्यताछ, त्यसमा खोजी गर्ने काम बाँकी नै देखिन्छ ।

सन्दर्भ टिप्पणी:

१. धिमचन (शेरचन) ले थकालीहरूको पुर्खाको सम्बन्धमा २ वटा भनाइलाई उल्लेख गरेका छन्: पहिलो अनुसार सिंजाका राजा हंस राजाले ठिनीगाउँकी निम रानीसंग विवाह गरेका थिए । अर्को भनाई अनुसार थकालीका चार पुर्खाले चारवटा देवता लिएर सिंजाबाट थासाङ्ग (थाकखोला) मा आएका थिए ।
[तर यसमा हंस राजा र निम रानी भनेर उल्लेख गरिएको छैन]
२. पिपल अफ नेपाल ।
३. थकालीको इतिहास, सन् १९६७, “कैलाश” नं. १ काठमाण्डौ ।
४. स्याङ्ग गाऊँ र ठिनी गाउँबाट फ्याकिएको ।

५. सलिल राजा हंस राजाका भाई थिए । हंसराजाले सान्हे नै दुःख दिएकोले पहाडको बाटो गरि पुरानो म्हार्फा (भोड) मा आएर बसेका थिए । तर हंस राजाले सलिल राजा यता आएको चाल पाएर माथिको डाँडामा आईपुगेछन् । त्यस समय म्हार्फामा उवा (एक प्रकारको अन्न) चुटने बेला रहेछ । घरमाथि गाडेको कर्केन र उवा चुट्दा हल्लिएको काठलाई देखेर माथिबाट नै सलिल राजा निकै नै तयारी साथ बसेका रहेछन् भन्ने ठान्दै नै फर्किएर गएछन् ।